

کارویژه‌های بُعد ایده‌ای نظام سیاسی مهدوی

ابوالحسن قاسم فام^۱

چکیده

دوران ظهور، دوران تجلی حکومت حضرت مهدی عَجَلُ اللَّهِ تَحْوِيلَهُ و برقراری عدل و داد در سرتاسر عالم است. لازمه چنین حکومتی، وجود یک نظام سیاسی قوی و محکمی است که از همه جهات و ابعاد، سرآمد بوده باشد تا بتواند از عهده این کار برآید. بنابر داده‌های روایی و نیز تأیید عقل، نظام سیاسی مهدوی، از این قوت و جامعیت برخوردار است و بر این اساس، از نظر بُعد ایده‌ای هم مبتنی بر یک سری بنیان‌های ایده‌ای است که کارویژه‌های متعددی همچون ایفای نقش در شکل‌گیری و تأسیس دولت، معین ساختن فعالیت‌ها و اهداف دولت مهدوی، ایجاد و حفظ انسجام و همبستگی اجتماعی، تعیین بخشی به سایر ارکان نظام سیاسی، تأثیرگذاری بر موانع و امکانات، معضل‌گشایی، بن بست شکنی و افق‌گشایی را دارا است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به بیان این کارویژه‌ها پرداخته است.

واژگان کلیدی: مهدویت، نظام سیاسی مهدوی، کارویژه، بُعد ایده‌ای.

حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف در دوران ظهور، به حکم عقل و نقل، حکومتی مقتدر و منظم خواهد بود و آثار این نظم و اقتدار، در تمامی نظام‌های حکومت ایشان بروز و ظهور خواهد داشت. یکی از نظام‌های حکومت مهدوی، نظام سیاسی است که از ابعاد و زوایای مختلف قابل بررسی است که بُعد ساختاری و رفتاری از جمله آن ابعاد است. بُعد دیگری که در این جا مهم بوده و بُعدی زیربنایی به حساب می‌آید، بُعد ایده‌ای است که از مقوله نظر است. نظام سیاسی مهدوی از این زاویه، از کارویژه‌های متعددی برخوردار است. در این باب، بر حسب تتبع نگارنده، نوشتاری مستقل یافت نشده است که بخواهد با رنگ مهدوی به این بحث بپردازد؛ گرچه به طور عام، پژوهش‌هایی انجام شده است مانند:

۱. کتاب «درآمدی بر مستندات قرآنی فلسفه سیاسی امام خمینی» (۱۳۸۶ ش) نوشته نجف لک زایی که در فصل پنجم آن، اهداف و کارویژه‌های نظام سیاسی اسلام از دیدگاه قرآن و امام خمینی مورد بحث قرار گرفته است. در این کتاب گفته شده است: نظام سیاسی اسلامی در برخی کارویژه‌ها با دیگر نظام‌های سیاسی اشتراک دارد از قبیل تأمین امنیت، رفاه، نظم، بهداشت، گسترش تعلیم و تربیت و سایر امور مربوط به زندگی دنیوی؛ اما تفاوت آنجا است که نظام اسلامی موظف است زمینه‌های عبادت را فراهم کند.

۲. مقاله «نظام سیاسی اسلام در عصر غیبت از منظر آیت‌الله جوادی آملی» (۱۳۸۹ ش) نوشته علی مجتبی زاده که در بخشی از این مقاله، رشد فرهنگی، اقتصادی، فرایند صحیح صنعتی و رشد حقوق داخلی و بین‌المللی از مهم‌ترین کارویژه‌های نظام اسلامی در عرصه‌های مختلف دانسته شده است.

۳. مقاله «بررسی تشابهات کارویژه‌های حکومت موعود در اندیشه شیعه و یهود» (۱۳۹۰ ش) نوشته سعیده معین نجف‌آبادی که در این پژوهش، به کارویژه‌های اصلی هر حکومت که

عبارت‌اند از کارویژه‌های فرآیندی، سیستمی و ساختاری؛ پرداخته‌شده و در ضمن، مقایسه و تطبیق بین دو مکتب شیعه و یهود در این زمینه انجام یافته است.

۴. مقاله «کارویژه‌های نظام سیاسی و نقش آن‌ها در تغییر سبک زندگی» (۱۳۹۲ ش) نوشته شجاع احمدوند که در آن، از نقش چهار کارویژه نیل به اهداف، حفظ همبستگی، انطباق با محیط و حلّ منازعات در تغییر سبک زندگی سخن به میان رفته است.

۵. مقاله «کارویژه‌های نظام سیاسی اسلام در اندیشه سیاسی علامه طباطبایی» (۱۳۹۶ ش) نوشته مسعود پورفرد که در آن، کارکرد نظام سیاسی از منظر علامه طباطبایی در سه محور نهاد رهبری و مرکز تصمیم‌گیری نظام سیاسی، سپس دامنه و قلمرو قدرت در بخش حوزه عمومی و خصوصی و سرانجام شیوه و جهت جریان قدرت در نظام سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است. چنان‌که ملاحظه می‌شود در هیچ‌کدام از منابع یاد شده - به جز منبع سوم - کارویژه‌های بُعد ایده‌ای و آن هم محدود به نظام سیاسی مهدوی مورد بحث قرار نگرفته است و تنها در منبع سوم، به‌طور کلی به برخی از کارویژه‌های حکومت موعود پرداخته شده است؛ لذا جنبه نوآوری نوشتار حاضر، ناظر به بُعد ایده‌ای در قالب نظام سیاسی مهدوی است.

ضرورت و اهمیت این پژوهش در آن است که با آگاه شدن از این کارویژه‌ها، بهتر می‌توان دوران پرشکوه ظهور را تبیین کرد و در سایه آن، بهتر می‌توان شباهت و سؤالات در این باره را پاسخ داد. برای این منظور، مفهوم‌شناسی واژگان «کارویژه»، «بعد ایده‌ای» و «نظام سیاسی مهدوی» ما را بهتر به مقصود می‌رساند.

۱. کارویژه

مراد از کارویژه، کارکردن و عملکرد است که معادل Function در زبان انگلیسی است.^۱ در تحلیل کارویژه‌های یک نظام مانند نظام سیاسی می‌توان گفت: «نظام سیاسی، مجموعه‌ای به هم پیوسته از فعالیت‌های سیاسی تلقی می‌شود که هر کدام به تنهایی بخشی از نظام سیاسی را تشکیل داده، نهادها و گروه‌های معینی را شامل می‌شود. این ویژگی سیستم سیاسی را «عناصر ساختاری» یا به طور کلی «ساختار نظام سیاسی» می‌نامند. در مقابل، نوع روابط تعریف‌شده بین ساختارهای موجود در درون نظام سیاسی را، کارکردهای همان ساختارها یا به طور خلاصه، «کارویژه‌های نظام سیاسی» می‌نامند.^۲

۲. بُعد ایده‌ای

ایده، موتور محرک دانش در دنیای امروز بوده و مهم‌ترین دستاوردهای علمی بشر بر پایه این مفهوم استوار است.^۳ داشتن ایده اولین گام برای شروع هر کاری است و به طور معمول، همه ما در طول روز بدون این که آگاه باشیم در حال ایده‌پردازی برای حل مسائل و مشکلات خود هستیم؛ مثل وقتی که فرد برای صرفه‌جویی در هزینه بنزین از دوچرخه استفاده می‌کند. مفهوم ایده می‌تواند به همین سادگی بوده و یا شامل یک اختراع کاملاً نوآورانه باشد. نکته مشترک در تمام ایده‌پردازی‌ها، حل مشکل با راه‌حلی خلاقانه است. اولین محرک ایده، احساس نیاز بشر است. این روند از ابتدای حیات و تمدن بشری شروع شده و تا همیشه ادامه دارد. ایده می‌تواند شامل یک مفهوم جدید (مانند اختراع چرخ) یا ترکیب مفاهیم از قبل شناخته‌شده (مثل روشن کردن آتش) باشد. البته این نوع نگاه به ایده، نگاهی درون‌زا نگر به این مفهوم است؛ زیرا دو نوع

۱. دلاوری، فرهنگ لغات و اصطلاحات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، ص ۱۵۰.

۲. مجتبی زاده، نظام سیاسی اسلام در عصر غیبت از منظر آیت‌الله جوادی آملی، ص ۳۸.

۳. فخاری، تحلیل مفهومی ایده، ص ۶۵.

نگاه به مفهوم ایده وجود دارد: نگاه برون‌زا نگر و نگاه درون‌زا نگر. در نگاه اول، ایده مترادف با مفهوم باور بوده و انسان با این وضعیت مواجه می‌شود که ایده‌ها از پیش وجود دارند. درست مانند تعریف خردگرایان از منافع که آن‌ها را امری برون‌زا و از پیش داده‌شده در نظر می‌گیرند. در این وضعیت انسان به عنوان یک کنش‌گر فعال و برسازنده‌ی معنا نقشی در ایجاد ایده نخواهد داشت. برخی برای این‌که بتوانند از ایده‌ها برای تحلیل پدیده‌های اجتماعی و سیاسی استفاده کنند، از دیدگاه دوم بهره می‌گیرند؛ دیدگاهی که ایده را علاوه بر این‌که امری ذهنی می‌داند، امری برساخته‌ی انسانی در نظر می‌گیرد. طبق این نگاه، ایده امری درون‌زا خواهد بود؛ به این معنا که انسان ایده را بر حسب ضرورت و متناسب با تحولات و تغییرات محیطی که در آن قرار دارد و در حال تعامل با آن است، بر می‌سازد؛ بنابراین ایده برای تأثیرگذاری بر پدیده‌های جهان اجتماعی، معنایی را در خود حمل می‌کند که همان قصد و نیت برای انجام کنش انسانی است. بر این اساس ایده می‌تواند زمینه‌ساز کنش انسان در جهان بیرون از ذهن باشد.^۱ نگاه مورد نظر نسبت به ایده در این نوشتار، جامع هر دو نگاه است.

هر نظام سیاسی مبتنی بر یک‌سری بنیان‌های نظری (ایده‌ای) است که در حکم علت پیدایش یا اندیشه بنیادین تأسیس دولت به شمار می‌روند و ریشه در باورها، ارزش‌های بنیادین، آرمان‌ها، منافع، ایدئولوژی، فرهنگ سیاسی و... مردم دارند، به‌گونه‌ای که تعبیر و تفسیر سیاست ملی و بین‌المللی با آرمان‌ها، ارزش‌ها و تمایلات آمیخته است.^۲ در واقع، بُعد ایده‌ای که از آن به «ایدئولوژی»، «قواعد تشکیل‌دهنده حاکمیت»، «هویت ملی»^۳ و «بُعد ذهنی» هم یاد می‌شود، در بردارنده ایده حاکمیت، تئوری‌ها و سازوکارهای نظری اداره جامعه توسط نظام حاکم و مبنای

۱. آهار و سلیمی، تحلیل پدیده‌های اجتماعی بر مبنای ایده، ص ۹-۱۰.

۲. قیصری و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، ص ۱۳۶.

۳. همان.

شکل‌گیری نهادها و تبیین رابطه حکومت با جامعه است. به تعبیر دیگر ذهنیت مردم برای ارزیابی حاکمیت بر این مباحث استوار می‌شود.^۴

۳. نظام سیاسی مهدوی

از آنجاکه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف یکی از امامان دین مبین اسلام است و امام به معنای مفسر و مبین احکام و معارف دین است؛ پس امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف آئینه تمام‌نمای اسلام است؛ لذا نظام سیاسی مهدوی، مصداق تامّ و کامل نظام سیاسی اسلام (به معنای کاملش) یا نظام سیاسی امامت خواهد بود. الگوی نظام سیاسی اسلام را در عرصه عمل می‌توان در دو سرفصل تبیین نمود: ۱. تأکید ویژه بر پیاده‌سازی قوانین و احکام الهی در جامعه به صورت تمام‌وکمال که همان برنامه کامل و اصیل زندگی سعادت‌مندان و ضامن تحقق هدف آفرینش انسان است و نفی اجرای قانون غیرالهی یا مغایر با دستورات خداوند متعال. ۲. تعیین شخص حاکم به عنوان خلیفه و جانشین خداوند تبارک و تعالی که تعیین این جانشینی و خلافت صرفاً باید از ناحیه خداوند صورت بگیرد که در غیر این صورت مشروعیتی ندارد. وظیفه حاکم مذکور نیز، پیاده‌کردن دستورات الهی و قوانین او در عرصه زندگی فردی و اجتماعی جامعه و صیانت از محتوای دین و احکام الهی از تغییر و تبدیل و تحریف‌ها و بدعت‌های مختلف است.^۵

طبق نقل برخی منابع، نظام سیاسی اسلام، نظامی است که مبتنی بر پنج اصل باشد: ۱. توحید و خدامحوری. ۲. قانون و قانون‌گذاری. ۳. نگرش خاص به انسان و توانمندی‌های سرشت او. ۴. نگرش ابزاری به حکومت و تشکیلات سیاسی و نه به عنوان یک ارزش و هدف انسانی. ۵.

۴. ره پیک و زمانی، امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران در چشم‌انداز ۱۴۰۴؛ ابعاد، شاخص‌ها و راه‌کارها، ص ۱۴.

۵. حجت خواه و شکوه، واکاوی نسبت جایگاه شورای نگهبان با ولایت فقیه در پرتو نظریه سیاسی اسلام، ص ۱۰۹.

اقتدار و توانمندی.^۱ برخی دیگر، اصول نظام سیاسی اسلام را عبارت از پنج اصل کرامت انسانی، قانون مداری، شایسته‌سالاری، اصالت خدمت و فراگیری دانسته‌اند.^۲

کارویژه‌های بُعد ایده‌ای نظام سیاسی مهدوی

بُعد ایده‌ای نظام سیاسی مهدوی کارویژه‌های متعددی دارد؛ از جمله:

۱. ایفای نقش در شکل‌گیری و تأسیس دولت

بنیان‌های نظری در حکم علت پیدایش یا اندیشه بنیادین تأسیس دولت به شمار می‌روند و ریشه در باورها، ارزش‌های بنیادین، آرمان‌ها، منافع، ایدئولوژی، فرهنگ سیاسی و... مردم آن دارند به‌گونه‌ای که تعبیر و تفسیر سیاست ملی و بین‌المللی با آرمان‌ها، ارزش‌ها و تمایلات آمیخته است.^۳ به‌عنوان مثال، حکومتی که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در مدینه تأسیس کرد، برگرفته از تعالیم دینی و معارف اسلامی بود که با کشیدن خط بطلان بر فرهنگ جاهلی، ارزش مداری را در جامعه حاکم کرد.

زیربنایی‌ترین اصل اعتقادی اسلام، اصل توحید است که سایر اصول اعتقادی نیز از آن سرچشمه می‌گیرند. همین اصل بنیادی، اساس و زیربنای نظریه سیاسی اسلام است. بر پایه همین اصل بنیادی، حاکمیت فقط از آن خداوند است و اِعمال آن توسط هر شخص انسانی در هر عصری، آن‌گاه مشروع و مجاز می‌شود که متکی بر اجازه خداوند باشد؛ لذا مشروعیت حاکمیت سیاسی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و امامان معصوم: فقط با اجازه خداوند پدید می‌آید و جز این راهی برای مشروعیت حکومت یافت نمی‌شود. افزون بر این، در نظریه سیاسی اسلام، مبنا و محور هر گونه قانون‌گذاری خداوند است و احکام و قوانین صادر شده از سوی هر عنصر انسانی حتی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در صورتی مشروع و مطاع هستند که متکی بر اذن خداوند باشند.

۱. حاجی صادقی، فلسفه و نظام سیاسی اسلام، ص ۱۰۷-۱۶۵.

۲. نصرتی، نظام سیاسی اسلام، ص ۱۶۶-۱۷۴.

۳. همان.

نظام سیاسی مهدوی هم با تکیه بر همین اصل مهم شکل خواهد گرفت و این اصل اساسی را در سرتاسر جهان گسترش خواهد داد به گونه‌ای که امام صادق علیه السلام در تفسیر و تطبیق آیه شریفه «وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً»^۱ می‌فرماید: «إِذَا قَامَ الْقَائِمُ لَا يَبْقَى أَرْضٌ إِلَّا نُودِيَ فِيهَا شَهَادَةٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ»^۲؛ هرگاه قائم قیام کند، زمینی باقی نخواهد ماند مگر این که در آن ندا داده می‌شود به شهادت بر یگانگی خداوند و رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم.

۲. معین ساختن فعالیت‌ها و اهداف دولت مهدوی

بنیان‌های ایده‌ای، فعالیت‌های دولت‌ها را معین کرده و به آن‌ها جهت می‌دهند و نیز اهداف ابتدایی، میانی و پایانی دولت‌ها را ترسیم می‌کنند؛ بدین معنا که ایده حاکمیت، عمل سیاسی دولت را به نوعی تعیین و هدایت می‌کند یا به آن الهام می‌بخشد.^۳ بر این اساس، کارگزاران طبق برنامه مشخص عمل می‌کنند و دچار تحیر و سرگردانی نمی‌شوند.

همان‌گونه که توحید و ارزش‌های ناب اسلامی، زیربنای تأسیس دولت مهدوی است؛ مشخص‌کننده فعالیت‌ها و اهداف آن نیز است، یعنی در همه آن‌ها، ایده و فکر توحیدی و دینی خودنمایی می‌کند. طبق روایات، آن حضرت، «بِملک سبعا أو تسعا فیما للارض قسطاً و عدلاً»^۴؛ هفت یا نه سال بر روی زمین حکومت می‌کند و زمین را بر از عدل و داد می‌نماید و در حکومت عدل او امنیت برقرار می‌شود: «إِذَا صَارَتِ الدُّنْيَا هَرْجاً وَ مَرْجاً وَ تَطَّاهَرَتِ الْفِتَنُ وَ تَقَطَّعَتِ السُّبُلُ وَ أَغَارَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فَلَا كَبِيرَ يَرْحَمُ صَغِيراً وَ لَا صَغِيرَ يُؤَقِّرُ كَبِيراً فَيَبْعَثُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عِنْدَ ذَلِكَ مَهْدِيَّتَنَا»^۵؛ هر گاه دنیا پر از هرج و مرج شود و فتنه‌ها پی در پی فرود آیند و راه‌ها بسته شوند و

۱. آل عمران: ۸۳.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۴۰، باب ۲۷، ح ۸۹.

۳. قیصری و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، ص ۱۳۶.

۴. صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص ۱۹۶، فصل ۲، باب ۱.

۵. خزاز رازی، کفایة الاثر فی النص علی الأئمة الإثني عشر، ص ۶۳.

مردم اموال یکدیگر را غارت برند، پس هیچ بزرگی به کوچک رحم نمی‌کند و هیچ کوچکی به بزرگتر احترام نمی‌گذارد. در این حال خداوند، مهدی ما را برمی‌انگیزاند. حضرت در آن دوران به مؤمنان عزت می‌بخشد و دشمنانشان را خوار می‌سازد: «يَبْعَثُ اللَّهُ مَهْدِيَهُمْ بَعْدَ جَهْدِهِمْ فَيَعِزُّهُمْ وَيُذِلُّ عَدُوَّهُمْ»^۱ به آبادانی بلاد می‌پردازد تا حدی که «فَلَا يَبْقَى فِي الْأَرْضِ حَرْبٌ إِلَّا قَدْ عُمِرَ»^۲ هیچ زمین ناآبادی باقی نمی‌ماند جز این که آباد می‌شود و به یمن وجودش «يَمْلَأُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ... عَلِمًا بَعْدَ جَهْلِهَا»^۳ خداوند به وسیله او زمین را بعد از جهالت پر از دانش می‌کند. در پرتو انتشار علم، کتاب و سنت فراموش شده احیا می‌شود: «... وَيُحْيِي مَيِّتَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ»^۴ و امام عصر عجل الله فرجه «يَصْنَعُ كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ كَمَا هَدَمَ رَسُولُ اللَّهِ ص أَمْرَ الْجَاهِلِيَّةِ وَ يَسْتَأْنِفُ الْإِسْلَامَ جَدِيداً»^۵؛ مانند پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله عمل می‌کند. همان طور که پیامبر امر جاهلیت را نابود ساخت، حضرت نیز جاهلیت پیش از خود را نابود خواهد کرد و اسلام را از سر خواهد گرفت. همه این اقدامات و اهداف، نشأت گرفته از ایده‌های متعالی اسلام ناب است.

۳. ایجاد و حفظ انسجام و همبستگی اجتماعی

نظام ایده‌ای موجب ایجاد و حفظ وحدت و همبستگی در تمامی سطوح جامعه اعم از کارگزاران و شهروندان می‌شود؛ چون هر شخصی طبق مبانی فکری و عقیدتی سخن گفته و رفتار می‌نماید. البته منظور این نیست که هیچ اختلاف و نزاعی به وجود نمی‌آید؛ بلکه مراد این است که نظام ایده‌ای این قابلیت را دارد که موجب حفظ انسجام شود؛ اما این که در مقام عمل و فعلیت، افراد به چه میزان از مبانی فکری بهره می‌گیرند، بحث دیگری است.

۱. طوسی، الغيبة، ص ۱۸۴.

۲. ابن بابویه، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۱، ص ۳۳۱، باب ۳۲، ح ۱۶.

۳. همان، ص ۲۶۰، باب ۲۴، ح ۵.

۴. شریف الرضی، نهج البلاغة، ص ۱۹۶، خطبه ۱۳۸.

۵. نعمانی، الغيبة، ص ۲۳۱، باب ۱۳، ح ۱۳.

هر نظام اجتماعی برای پایداری و پویایی خود نیازمند فضایی آرام و به دور از هر گونه تضاد و تنش است تا بتواند به اهداف خود دست یابد. این مهم نیازمند زمینه‌هایی است که بدون آن‌ها پیشرفت غیرممکن است. یکی از این زمینه‌ها وجود وفاق ملی و همبستگی اجتماعی در سطح جامعه است. از این رو امروزه همه نظام‌های سیاسی جهان با درک درست از این واقعیت به دنبال تحقق و تثبیت همگرایی در جوامع خود هستند.

دولت و جامعه مهدوی در این فضیلت نیز سرآمد جوامع انسانی است و یکی از راهبردهای امام‌زمان علیه السلام پس از ظهور، ایجاد همبستگی اجتماعی در بین جوامع بشری است و برای رسیدن به این وفاق، شیوه‌ها و راهکارهایی را به کار خواهد برد که می‌تواند الگویی شایسته برای جوامعی باشد که می‌خواهند از جامعه و ملتی همگرا برخوردار باشند.^۱

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «خداوند به وسیله او بین دل‌های پراکنده و مخالف یکدیگر ائتلاف می‌بخشد»^۲ در برخی زیارات آمده است: «السَّلَامُ عَلَى الْمُتَهْدِي الَّذِي وَعَدَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ الْأُمَّمَ أَنْ يَجْمَعَ بِهِ الْكَلِمَ وَ يَلْمَ بِهِ الشَّعْثَ»^۳؛ سلام بر مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف که خداوند وعده داده است که به وسیله او همبستگی به وجود آورده و پراکندگی را برطرف کند. قریب به این مضمون در دعای افتتاح نیز آمده است: «اللَّهُمَّ ائْتِم بِهِنَّ بِهِنَّ شَعْنًا وَ اشْعَبْ بِهِنَّ صَدْعَنَا»^۴؛ خدایا به واسطه مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف پراکندگی ما را به همبستگی مبدل کن و از هم‌گسیختگی ما را التیام بخش.

۴. تعیین بخشی به سایر ارکان نظام سیاسی

بنیان‌های نظری به ساختارها، کارگزاران و رفتارها تعیین می‌بخشند؛ یعنی در مورد ساختار یک نظام سیاسی، مثلاً مشخص می‌کنند که این ساختار باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد و مرکب از

۱. مریجی و دیگران، تبیین جامعه‌شناختی مؤلفه‌های همبستگی اجتماعی در جامعه مهدوی، ص ۵۹.

۲. کلینی، کافی، ج ۱ ص ۳۱۴، بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِي عَلَى أَبِي الْخَسَنِ الرِّضَا، ح ۱۴. «يُصْلِحُ بِهِ ذَاتَ الْبَيْنِ وَ يَلْمُ بِهِ الشَّعْثَ».

۳. شمس‌الدین، المزار، ص ۲۰۹.

۴. کفعمی، المصباح، ص ۵۸۱.

چه اجزایی باشد یا درباره کارگزاران، تعداد کارگزاران و ویژگی‌های آنان را ترسیم می‌کند و نیز در مورد رفتارها، مشخص می‌کنند که چه رفتارهایی برای اجرا مناسب هستند و با افراد مختلف جامعه در سطوح مختلف چگونه باید رفتار کرد و مسائلی از این قبیل.

در دعای افتتاح آمده است: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغَبُ إِلَيْكَ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ تُعَزِّبُ بِهَا الْإِسْلَامَ وَ أَهْلَهُ وَ تُذِلُّ بِهَا الْبَغْيَ وَ أَهْلَهُ وَ تَجْعَلُنَا فِيهَا مِنَ الدُّعَاةِ إِلَى طَاعَتِكَ وَ الْقَادَةِ إِلَى سَبِيلِكَ وَ تَرْزُقُنَا بِهَا كِرَامَةَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»^۱ خدایا به سوی تو مشتاقیم برای یافتن دولت کریمه‌ای که اسلام و اهلس را به آن عزیز گردانی و نفاق و اهلس را به وسیله آن خوار سازی و ما را در آن دولت، از دعوت‌کنندگان به سوی طاعتت و رهبران به سوی راهت قرار دهی و کرامت دنیا و آخرت را از برکت آن، روزی مان فرمایی.

ویژگی‌هایی که برای دولت مهدوی در این فراز دعا ترسیم شده است، برگرفته از بنیان‌های نظری نظام سیاسی مهدوی است که این تعیین و تشخیص را به ساختار این نظام بخشیده است. کارگزاران این نظام نیز بر پایه ساحت ایده‌ای آن، باید افراد شاخص و ممتازی باشند؛ چراکه کارگزار حکومتی هستند که در رأس آن امام معصوم است و قلمرو آن جهانی بوده و مطلوب نهایی همه انبیا و اولیا است؛ لذا طبق روایات، وزیر این حکومت، شخصی مانند حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام^۲ و کارگزاران آن، چهره‌های درخشان تاریخ مانند اصحاب کهف، مؤمن آل فرعون، یوشع، سلمان فارسی، ابودجانه انصاری، مقداد، مالک اشتر و... است.^۳ ویژگی‌های این کارگزاران هم از تشخیص

۱. همان.

۲. بحرانی، حلیة الأبرار فی أحوال محمد و آله الأطهار عَلَيْهِمُ السَّلَام، ج ۶، ص ۳۰۷، باب ۳۳، ح ۰۳. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «و هو الوزير الامين للقائم عَلَيْهِ السَّلَام و حاجبه و نائبه»؛ و او (حضرت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام) وزیر دست راست قائم عَلَيْهِ السَّلَام و دربان و نائب اوست.

۳. عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۳۲. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام: «إِذَا قَامَ قَائِمُ آلِ مُحَمَّدٍ اسْتَخْرَجَ مِنْ ظَهْرِ الْكِعْبَةِ سَبْعَةَ وَعِشْرِينَ رَجُلًا خَمْسَةَ عَشَرَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى الَّذِينَ يَقْضُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يُعْدِلُونَ وَ سَبْعَةَ مِنْ أَصْحَابِ الْكِهْفِ وَ يَوْشَعَ وَصِيَّ مُوسَى وَ مُؤْمِنَ آلِ فِرْعَوْنَ وَ سَلْمَانَ الْفَارِسِيَّ وَ أَبَا دَجَانَةَ الْأَنْصَارِيَّ وَ مَالِكَ الْأَشْطَرَّ»؛ هرگاه قائم آل محمد ظهور کند، بیست و هفت مرد از پشت کعبه خارج خواهد کرد؛ که این‌ها پانزده نفر از قوم موسی (که به سوی حق هدایت می‌کنند و با آن، عدالت را اجرا می‌کنند) و هفت نفر از اصحاب کهف و یوشع وصی موسی و مؤمن آل فرعون و سلمان فارسی و ابودجانه انصاری و مالک اشتر هستند. طبری آملی صغیر، دلائل الامامة، صص ۴۶۳ و ۴۶۴. امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام: «إِذَا ظَهَرَ الْقَائِمُ عَلَيْهِ السَّلَام مِنْ ظَهْرِ هَذَا الْبَيْتِ، بَعَثَ اللَّهُ مَعَهُ سَبْعَةَ وَعِشْرِينَ

برخوردار است؛ لذا در روایات داریم که اصحاب خاص حضرت راهبان شب و شیران روزند^۱ قلوبشان محکم‌تر از پاره‌های آهن است و هر کدام از آن‌ها دارای نیروی چهل مرد هستند.^۲ با توجه به مطالب یاد شده، تعیین و تشخیص در ساحت رفتار نیز معلوم می‌شود. نظامی که ایده و فکر آن توحیدی است؛ در بُعد اجرا و رفتار هم نمود توحیدی خود را آشکار می‌کند؛ لذا در روایات می‌خوانیم که آن حضرت به مقتضای آیه شریفه «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»^۳ از دشمنان الهی انتقام خواهد گرفت^۴ و زمین را از شرک و کفر پاک‌سازی خواهد کرد^۵ و از سوی دیگر نسبت به مؤمنان بخشنده و نسبت به مساکین مهربان خواهد بود.^۶ کارگزاران حضرت نیز طوری فرامین امام را به منصفه اجرا می‌گذارند که رضایت عمومی را به دنبال خواهد داشت به گونه‌ای که «بِرِضَى فِي خِلَافَتِهِ أَهْلُ الْأَرْضِ وَأَهْلُ السَّمَاءِ وَالطَّيْرِ فِي الْجَوْ»^۷ در روزهای خلافتش، اهل زمین و آسمان و پرندگان هوا خشنود خواهند شد.

رَجُلًا، مِنْهُمْ أَرْبَعَةٌ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ قَوْمِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَ هُمْ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ (تَعَالَى): وَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ يَعدُّونَ، وَ أَصْحَابُ الْكَهْفِ ثَمَانِيَةٌ وَ الْمَقْدَادُ وَ جَابِرُ الْأَنْصَارِيِّ وَ مُؤْمِنُ آلِ فِرْعَوْنَ وَ يُوْسَعُ بْنُ نُونٍ وَ صِصَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ هرگاه قائم آل محمد از پشت خانه کعبه ظهور کند، خداوند بیست‌وهفت مرد را با او مبعوث می‌کند؛ که این‌ها چهارده نفر از قوم موسی (و آن‌ها کسانی هستند که خداوند متعال در موردشان فرمود: و از قوم موسی امتی هستند که به سوی حق هدایت می‌کنند و با آن، عدالت را اجرا می‌کنند) و هشت نفر اصحاب کهف و مقداد و جابر انصاری و مؤمن آل فرعون و یوشع بن نون و صیصی موسی هستند.

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۰۸، باب ۲۶، ح ۸۲. امام صادق ۷: «رَجُلًا لَا يَتَأَمُّونَ اللَّيْلَ... رُهْبَانًا بِاللَّيْلِ لِيُوثَّ بِالنَّهَارِ».

۲. ابن بابویه، کمال‌الدین و تمام‌النعمه، ج ۲، ص ۶۷۳، باب ۵۸ (باب فی نوادر الکتاب)، ح ۲۷. امام صادق ۷: «إِنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ لِيُغْطَى قُوَّةُ أَرْبَعِينَ رَجُلًا وَ إِنَّ قَلْبَهُ لَأَشَدُّ مِنْ زُبُرِ الْحَدِيدِ».

۳. فتح: ۲۹.

۴. طبری املی صغیر، دلائل‌الامامة، ص ۴۵۲. امام باقر ۷: «فَقَالَ اللَّهُ (تَعَالَى) يَذَلِكِ الْقَائِمِ أَنْتَقِمُ مِنْهُمْ»؛ پس خداوند به ملائکه فرمود: به دست قائم ۷ قاتلان امام حسین ۷ انتقام خواهیم گرفت.

۵. صافی گلپایگانی، منتخب‌الاثار، ص ۳۵۹، فصل ۲، باب ۳۴. امام باقر ۷: «لَمْ يَجِءْ تَأْوِيلَ هَذِهِ الْآيَةِ (۳۹ انفال) إِذَا جَاءَ تَأْوِيلُهَا يُقْتَلُ الْمُشْرِكُونَ حَتَّى يُوْحَدُوا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَ حَتَّى لَا يَكُونَ شَرِكُ وَ ذَلِكَ فِي قِيَامِ قَائِمِنَا»؛ تأویل آیه ۳۹ انفال هنوز نیامده، پس هرگاه تأویل آیه بیاید، مشرکان کشته می‌شوند تا زمانی که موحد به خدای یکتا شوند و بساط شرک برچیده شود، و این امر در قیام قائم ما محقق می‌شود.

۶. همان، ص ۲۸۴، فصل ۲، باب ۴۵. «عَلَامَةُ الْمَهْدِيِّ أَنْ يَكُونَ شَدِيدًا عَلَى الْعُمَّالِ جَوَادًا بِالْمَالِ بِرَحِيمًا بِالْمَسَاكِينِ»؛ از نشانه‌های مهدی است: سخت‌گیری در برخورد با کارگزاران، بخشندگی مال، مهربانی و رحمت با تهیدستان.

۷. اربلی، کشف‌الغمة فی معرفة‌الائمة، ج ۲، ص ۴۶۹.

۵. تأثیرگذاری بر موانع و امکانات

این کارویژه به این معناست که پاره‌ای از نظام‌های ایده‌ای با مشروع یا نامشروع قلمداد کردن برخی ابزارها، در استخدام یا عدم استخدام آن‌ها تأثیر می‌گذارند و بدین ترتیب بر میزان (کم یا زیاد شدن) امکانات و موانع در فرایند حرکت به سوی تحقق اهداف تأثیر می‌گذارند.^۱

به‌طور طبیعی نظام سیاسی مهدوی که بر پایه ارزش‌های ناب اسلامی پی‌ریزی خواهد شد، از ابزار و امکانات نامشروع اجتناب کرده و اصولاً نیازی به استفاده از آن‌ها نخواهد داشت؛ زیرا استفاده از چنین ابزارها و امکاناتی ناشی از جهل و ضعف بوده که ساحت پاک حکومت مهدوی از آن منزّه است. در مقابل، خداوند متعال همه زمین و آسمان را بسیج خواهد کرد^۲ تا دولت مهدوی به بهترین شکل ممکن در همه ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... کارآمدی خود را به عرصه اجرا بگذارد.^۳

۶. معضل گشایی

نظام‌های سیاسی همواره از یک سواز جانب ایده‌های رقیب و از سوی دیگر با توجه به پیچیدگی‌های محیط و انتظارات جدید شهروندان با مسائل، شبهات و چالش‌هایی مواجه می‌شوند که می‌توان از آن‌ها تعبیر به معضل کرد.^۴ وجود معضلات پیش‌بینی شده یا نشده در هر جامعه و کشوری امری اجتناب‌ناپذیر است و هر جامعه‌ای باتکیه بر نظام ایده‌ای، متناسب با فرهنگ، آداب و باورهای خود برای برخورد با معضلات، راه‌حل‌هایی پیش‌بینی و ارائه می‌کند و تجربه‌های گذشته را توشه راه آینده می‌سازد. این معضلات به دو شکل نمود پیدا می‌کند: نظری و عملی. نظام ایده‌ای باید به چالش‌های نظری متعددی که متوجه عناصر اصلی آن می‌شود و

۱. قیصری و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، ص ۱۳۶.

۲. صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص ۵۹۲، فصل ۷، باب ۴. امیرالمؤمنین ۷: «لَوْ قَد قَامَ قَانِمُنَا لَأَنْزَلَتِ السَّمَاءُ قَطْرَهَا وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ نَبَاتَهَا»؛ اگر قائم ما قیام کند، آسمان برکت‌های خود را فرو می‌ریزد و زمین گیاهانش را می‌رویانند.

۳. رک: طیبی، فی رحاب حکومت الامام المهدی عجل الله فرجه، ص ۲۱۵ به بعد.

۴. قیصری و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، ص ۱۳۷.

به ویژه از سوی ایده‌های رقیب مطرح می‌شوند پاسخ دهد و نیز در برخورد با معضله‌های عملی، یا باید به توجیه آن‌ها بپردازد؛ زیرا در واقعیت ممکن است معضلی موجود نباشد؛ بلکه عده‌ای آن را معضل فرض کنند یا این که در برخورد با معضلات موجود، آنجا که لازم است تا ابتدا از معضله‌ها در سطح ایده‌گه‌گشایی شود، از کارآمدی لازم برخوردار باشد یعنی بتواند پاسخ نظری مقتضی برای حل و رفع چالش‌های عملی موجود ارائه کند.^۱

نظام سیاسی مهدوی تا حدی کارآمد است که در آن دوران اصلاً نظامی وجود ندارد که بتواند با آن رقابت کند و در نتیجه، معضلی را برای نظام سیاسی مهدوی پدید آورد؛ لذا حکومت مهدوی یا اصلاً با معضل مواجه نیست یا اگر هم باشد؛ در همان اوایل حکومت حضرت که دوران پی‌ریزی ارکان حکومت جهانی است مواجه است که باتوجه به حقانیت حکومت مهدوی و مبانی استوار آن، قابل حل است.

۷. بن بست شکنی

منظور از بن بست، مسائلی است که در ظاهر فاقد راه حل هستند. بن بست، مسئله یا موضوعی است که به راحتی و بر اساس رویه‌های عادی نمی‌توان آن را حل کرد. بن بست‌ها معمولاً در روند اجرای قانون و در نتیجه تضادها و اختلاف‌هایی که میان برخی از بندهای قوانین وجود دارد بروز می‌کنند یا این که در نتیجه تلاش برای حل معضله‌ها، آن‌گاه که حل آن‌ها با پاره‌ای از آرمان‌ها، ارزش‌ها، شعارها، قوانین و... در تعارض باشد بروز می‌کنند.^۲

فرض وجود بن بست واقعی در نظام سیاسی مهدوی، فرض نادرستی است. بن بست واقعی در نظام‌های سست بنیاد و سست نهاد، متصور است. در دوران ظهور، نه تنها فقط کارگزاران امام افرادی صالح و شایسته‌اند؛ بلکه عقل‌های آحاد بشر به کمال می‌رسند. امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

۱. همان.

۲. همان، ص ۱۳۷-۱۳۸.

«إِذَا قَامَ قَائِمُنَا وَضَعَ اللَّهُ يَدَهُ عَلَى رُءُوسِ الْعِبَادِ فَجَمَعَ بِهَا عُقُوبَهُمْ وَكَمَلَتْ بِهِ أَخْلَاقَهُمْ»^۱ هنگامی که قائم ما قیام کند، خداوند دستش را بر سر بندگان می‌نهد و عقل‌های ایشان را با آن جمع می‌کند و خردهایشان با او کامل می‌شود؛ لذا سستی به‌طور مطلق در دوران ظهور، منتفی است؛ چراکه سستی با کمال عقل سازگاری ندارد.

۸. افق‌گشایی

ایده‌های یک نظام سیاسی علاوه بر این که باید در رفع معضله‌ها و بن‌بست‌ها نقش مفید و مؤثر خود را در کارآمدسازی نظام‌های سیاسی اثبات کنند، همچنین باید با هموارکردن مسیر دستیابی به ارزش‌هایی همچون توسعه، رفاه، امنیت، آزادی، مردم‌سالاری و... افق‌های جدید و روشنی را برای شهروندان و نظام سیاسی نوید دهند. افق‌گشایی در دو ساحت نظر و عمل، جامه عمل می‌پوشد.^۲

ایده‌متعالی نظام سیاسی مهدوی ایجاب می‌کند که مسیر دستیابی به ارزش‌هایی همچون توسعه، رفاه، امنیت، آبادانی و... برای شهروندان کاملاً هموار گردد و در نتیجه افق درخشانی در انتظار آنان باشد. به‌عنوان نمونه، اوضاع در آن عصر به‌گونه‌ای می‌شود که طبق تعبیر امام صادق علیه السلام، خداوند عزوجل گوش‌ها و چشم‌های شیعیان ما را چنان توانا می‌کند که میان آنان و قائم پیکی نباشد، از همان جایی که هست با شیعیان سخن می‌گوید و آن‌ها سخنانش را می‌شنوند و او را می‌بینند^۳ یا امنیت طوری حاکم می‌شود که «حَتَّى تَمُشِيَ الْمَرْأَةُ بَيْنَ الْعِرَاقِ وَالشَّامِ لَا تَضَعُ قَدَمَيْهَا إِلَّا عَلَى نَبَاتٍ وَ عَلَى رَأْسِهَا زَنْبِيلُهَا لَا يَبِيحُهَا سَبْعٌ وَلَا تَخَافُهُ»^۴ تا آنجا که زن زنبیل به سر،

۱. کلینی، کافی، ج ۱، ص ۲۵، کتاب العقل و الجهل، ح ۲۱.

۲. قیصری و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، ص ۳۳۸.

۳. کلینی، کافی، ج ۸، ص ۲۴۱، کتاب الروضة، ح ۳۲۹. «إِنَّ قَائِمَنَا إِذَا قَامَ مَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِشِيعَتِنَا فِي أَسْمَاعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ حَتَّى لَا يَكُونَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ الْقَائِمِ بَرِيدٌ يُكَلِّمُهُمْ فَيَسْمَعُونَ وَ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ وَ هُوَ فِي مَكَانِهِ».

۴. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۱۱۵.

عراق را تا شام می‌پیماید و جز بر سبزه‌ها گام نمی‌نهد و هیچ درنده‌ای آشفته و هراسانش نمی‌کند.

نتیجه‌گیری

نظام سیاسی مهدوی از زوایا و ابعاد مختلف قابل تحلیل و بررسی است. یکی از این ابعاد، بُعد ایده‌ای است که نظام سیاسی دوران ظهور، مبتنی بر آن است و در بردارنده ایده حاکمیت، تئوری‌ها و سازوکارهای نظری اداره جامعه توسط نظام حاکم و مبنای شکل‌گیری نهادها و تبیین رابطه حکومت با جامعه است. بر این اساس، نظام سیاسی مهدوی، کارویژه‌هایی را بر عهده دارد. برخی از این کارویژه‌ها که در این نوشتار به تصویر کشیده شده‌اند عبارت‌اند از: ایفای نقش در شکل‌گیری و تأسیس دولت، معین ساختن فعالیت‌ها و اهداف دولت مهدوی، ایجاد و حفظ انسجام و همبستگی اجتماعی، تعیین بخشی به سایر ارکان نظام سیاسی، تأثیرگذاری بر موانع و امکانات، معضل‌گشایی، بن‌بست‌شکنی، افق‌گشایی.

منابع

قرآن کریم.

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، **کمال الدین و تمام النعمة**، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری، انتشارات اسلامیة، چاپ دوم، تهران، ۱۳۹۵ ق.
۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، **تحف العقول**، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری، انتشارات جامعه مدرسین، چاپ دوم، قم، ۱۴۰۴ ق.
۳. اربلی، علی بن عیسی، **کشف الغمة فی معرفة الأئمة**، محقق / مصحح: سید هاشم رسولی محلاتی، انتشارات بنی هاشمی، تبریز، ۱۳۸۱ ق.
۴. اهار، لیل و سلیمی، **تحلیل پدیده‌های اجتماعی بر مبنای ایده**، مجله حکمت و فلسفه، شماره ۶۳، پاییز ۱۳۹۹ ش.
۵. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، **حلیة الأبرار فی أحوال محمّد و آله الأطهار علیهم السلام**، انتشارات مؤسسه المعارف الإسلامیة، قم، ۱۴۱۱ ق.
۶. حاجی صادقی، عبدالله، **فلسفه و نظام سیاسی اسلام**، انتشارات زمزم هدایت، چاپ سوم، قم، ۱۳۹۰ ش.
۷. حجت خواه محمد علی و شکوه، واکاوی نسبت جایگاه شورای نگهبان با ولایت فقیه در **پرتو نظریه سیاسی اسلام**، مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، شماره ۳۴، اسفند ۱۳۹۹ ش.
۸. خزاز رازی، علی بن محمد، **کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الإثنی عشر**، محقق / مصحح: عبد اللطیف حسینی کوهکمری، انتشارات بیدار، قم، ۱۴۰۱ ق.
۹. دلاوری، رضا، **فرهنگ لغات و اصطلاحات علوم سیاسی و روابط بین الملل**، انتشارات دلاوری، قم، ۱۳۷۸ ش.

۱۰. ره‌پیک، سیامک و زمانی، امنیت داخلی جمهوری اسلامی ایران در چشم انداز ۱۴۰۴: ابعاد، شاخص‌ها و راه کارها، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۸۹ ش.
۱۱. شریف‌الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة، محقق/ مصحح: صبحی صالح، انتشارات هجرت، قم، ۱۴۱۴ ق.
۱۲. شمس‌الدین، محمد بن مکی، المزار، محقق/ مصحح: مدرسه امام مهدی علیه السلام / محمدباقر موحد ابطحی اصفهانی، انتشارات مدرسه امام مهدی علیه السلام، قم، ۱۴۱۰ ق.
۱۳. صافی گلپایگانی، لطف‌الله، منتخب الاثر فی الامام الثاني عشر، مؤسسة السيدة المعصومة سلام الله علیها، چاپ دوم، قم، ۱۴۲۱ ق.
۱۴. طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم، دلائل الإمامة، محقق/ مصحح: قسم الدراسات الإسلامية مؤسسة البعثة، انتشارات بعثت، قم، ۱۴۱۳ ق.
۱۵. طبسی، نجم‌الدین، فی رحاب حکومت الامام المهدی عليه السلام، مترجم: احمد سامی وهبی، انتشارات دلیل ما، قم، ۱۴۲۵ ق.
۱۶. طوسی، محمد بن الحسن، الغيبة، محقق/ مصحح: عبادالله تهرانی و علی احمد ناصح، دار المعارف الإسلامية، قم، ۱۴۱۱ ق.
۱۷. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، محقق/ مصحح: سید هاشم رسولی محلاتی، انتشارات المطبعة العلمية، تهران، ۱۳۸۰ ق.
۱۸. فخاری، رضا، تحلیل مفهومی ایده، مجله پژوهش و حوزه، شماره ۴۰، بهار و تابستان ۱۳۹۹ ش.
۱۹. قیصری، نورالله و قربانی، کارآمدی نظام جمهوری اسلامی ایران؛ مدلی برای سنجش و ارزیابی، دو فصلنامه دانش سیاسی، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۴ ش.
۲۰. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، المصباح للكفعمی (جنة الأمان الواقية)، انتشارات دارالرضی (زاهدی)، چاپ دوم، قم، ۱۴۰۵ ق.

۲۱. کلینی، محمد بن یعقوب، **الكافی**، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الکتب الإسلامية، چاپ چهارم، تهران، ۱۴۰۷ ق.
۲۲. مجتبی زاده، علی، **نظام سیاسی اسلام در عصر غیبت از منظر آیت الله جوادی آملی**، مجله حکومت اسلامی، شماره ۵۵، بهار ۱۳۸۹ ش.
۲۳. مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، محقق / مصحح: جمعی از محققان، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ق.
۲۴. مریجی، شمس الله و چراغی کوتیانی، **تبیین جامعه شناختی مؤلفه های همبستگی اجتماعی در جامعه مهدوی**، مجله مشرق موعود، شماره ۱۴، ۱۳۸۹ ش.
۲۵. نصرتی، علی اصغر، **نظام سیاسی اسلام**، مرکز نشر هاجر، چاپ سیزدهم، قم، ۱۳۹۳ ش.
۲۶. نعمانی، محمد بن ابراهیم، **الغیبة**، محقق / مصحح: علی اکبر غفاری، نشر صدوق، تهران، ۱۳۹۷ ق.